

## Vinciova „Posljednja večera“

Umjetnik srednjega vijeka radio je »pour l'éternité«. I zato su mu crkve velike, visoke, mračne i nedohitne. Kipovi su srasli s okosnicom zgrade i s blokom iz koga rastu ili na koji se oslanjaju. Slike, ma što predstavljale, bile u mozajiku ili u freski, uvijek su stilizovane i uvijek mirne, stroge, hladne i beskrajne, isto toliko u dimenzijama koliko i u zahvatu dogmata koje ilustriraju.

Tu umjetnost, koju je Egipat inaugurirao. Bizant je kristijanizirao i predao Zapadu.

Tip i dogmat uobličen u liku čovjeka ne svršava s Cimabuum. Njegovi otrašci idu kroz stoljeća dalje. Talenti ga pomalo nagrizaju, pročelnici ruše, a genije asimiliraju i pretvaraju.

Prvi među njima bio je Giotto Bondone, a zadnji i najviši Leonardo da Vinci.

★

U prvim svojim djelima Leonardo je više kipar nego slikar. Crtež mu je tvrd, suh i zatvoren. Verrocchiova skulptorska tehnika je zamjetna ne samo u čvrstoći njegovih voluma nego i u samom crtežu. Ali ličnost velikog umjetnika već i tu izbija. Obujam figure već i u ranom oficijskom »Navještenju« služi više kao podloga duha nego isključivo plastičke ljepote.

Leonard traži u formi život, u pokretu dušu. Sjena mu je jošte nepoznata. Život u njemu buja, mladost ga zove, snaga trepti, horizonti se pred njim rastvaraju na daleko i široko, puni obećanja i puni sunca. Spoznaja ga vabi. Fjorentinska okolica, slikovita i vedra, privlači ga i osvaja. Leonard polazi u prirodu s bilježnicom u džepu i s olovkom u ruci. Svaka travka ima za nj svoju riječ. On je proučava tančinom anatoma, a bilježi i ucrtava u blok točnošću prirodoslovca i oštrinom cizelera. Stara okamenina otkriva mu tajnu dalekih mračnih vjekova prehistorije; zlatne mare, štipavci, šišmiši, žabe i gušteri, bez obzira na njihove estetske i plastičke vrednote, za nj su predmet zanosa i užitka. Misterij života, kome se sam nije nikad primakao, privlači kod njega pažnju učenjaka, bez ikakva tračka nečega što bi odavalo morbidnu perverznost, nerijetku u njegovim godinama i u njegovu vijeku.

Vinci je isto toliko učenjak koliko i umjetnik. Matematika, geologija, fizika, kemija, graditeljstvo, anatomija, fiziološka pato-

logija, muzika i skulptura poznate su mu isto toliko koliko i slikarstvo. On je posvuda i u svemu suveren. Njegova silna jedinstveno lijepa figura ulazi na svako tlo sigurnim korakom kralja i pobjeditelja.

U tridesetoj godini polazi u Milan. Lodovico Moro traži plašt slave da prekrije svoje samozvanstvo i zločine, i Leonard mu ga pruža. On sve vidi i sve znade, ali šuti i podaje se — da dublje progleda u čovjeka. Nije mu svrha da uđe u tajnu, da je zatim izrabi u svoju korist: spoznaja ga privlači, i to je sve. Za nj nema ništa toliko ružna i nedostojna, čemu on ne bi pristupio. Sve je vrijedno da bude poznato, jer u svemu je neki zakon, možda i nezamjetan, možda i nakazan, ali ipak nuždan u ekvilibriju života i prirode. I zato je Leonard na Morovu dvoru: i slikar, i kipar, i filozof, i svirač, i zabavljač, i arhitekt, i pjesnik, i sve ono što tko od njega traži ili želi. Moro ga gleda s udivljenjem, ali se ponekad s njime služi i kao s dvorskom budalom.

Leonard je čovjek za sve, i on nema protí tome ništa. U njemu kao da i nema osjetljivosti individua koji može jednako da trpi kao i da uživa. On je hladan um, koji sve shvaća i sve opršta. Njegova zadovoljstva izgleda da su samo intelektualna: u spoznaji, pa bilo i na račun svog vlastitog bola i pregora.

Čak ga ni ambicija ne muči. On sebe ne mjeri ni s jednim. Komparacija mu se nikad i ni s kim ne nameće. Ambicija ga ni na što ne goni. Ali tajna nepoznatoga privlači ga uvijek i u svemu.

»La vierge aux rochers«, koja se nalazi u Louvru, obilježuje najbolje to njegovo duhovno stanje.

Kao sujet ne pretstavlja ništa nova. Madona medju Ivanom i Isusom, u društvu anđjela, bila je već mnogo puta obradjena i od njegovih pretšasnika i od njegovih suvremenika. Novost je u Leonardovu djelu atmosferski misterij, koga još dotle umjetnost nije poznavala. Oko Marije je sve zasićeno sjetom i sjenom, mekom i pamučnom kao dah jesenskog sutona. Jednako je i njezina figura. Lice joj je sabrano, oči oborene, čelo veliko, čisto i mirno. Jedna joj ruka zahvata obla ramena pokleknutog malog preteče Ivana, druga se pruža nad glavom djeteta Isusa, rastvorena i magična, osvijetljena samo u vršcima savitih članaka. Sve ostalo je dano u punom, sočnom živom i realnom volumu, u punoj skulpturalnoj tvarnosti i strukturi, ali oblikovano dubokim misterijem sjene.

★

Kjaroskuro je Vincijev prinos umjetnosti. Ali Vinci ga ne upotrebljava karavagiovski kao uporanj voluma, ni giorgionski kao atmosferu strasti. Za nj je kjaroskuro emanacija duše, život tvari i vitalni fluid nepoznatoga i nedohvatnoga. Misteriozni smiješak Monne Lise, banaliziran od Luinija, neshvaćen od Salarija,

tragiziran od Boltrafija, nije smiješak modela, nego smiješak sve-spoznaje. Smiješak i sjena u Leonardovu djelu samo su lice i naličje jedne te iste medalje.

Vinci je premnoško vidio i previše znao, i zato nije poznavao »radosti« života, jer vulgarna je »sreća« uslovljena ograničenošću, a on je bio genij, skoro svevidan i svezahvatan. Prodrijeti dublje i dalje kod njega nije bila strast nego nužda, radi toga ni ona mu nije donosila »sreće.«

I kad se je osjetio, konačno, iznad svih bića i stvari, pristupio je problemu Boga i čovjeka, i počeo da slika Posljednju večeru. Čovjeka je uočio u slabosti i pokretu; Boga je potražio u miru i spoznaji.

★

Ridolfo Ghirlandaio naslikao je u bivšem franjevačkom re-fektoru fjorentinskog somostana Ognisanti Posljednju Večeru kao dekorativnu ilustraciju evangjeoske scene, i time dao prototip bezbrojnih replika i inačica, od kojih svaka ima jedno svojstvo zajedničko svima: da dekorativno popunja prostor. Vinci se nije time zadovoljio, i u svoju Zadnju Večeru mjesto ilustracije života unio je život, mjesto dekora misterij.

Krist je izrekao: »Zaista, zaista vam kažem, jedan će me od vas izdati«, i tim riječima unio medju učenike zabunu, prepast i stravu. Učenici su se zbili, i svako izražava svoju misao. Leonardo je izrazio svakim licem jednu ličnost, svakim pokretom jedan osjećaj. Stisnuvši ih oko jednog stola, u jedan optički zahvat, pove-zao ih je mišlju, a ritmizovao podjelom u trojne grupe, koje se medju sobom propitkuju i objašnjavaju, hvatajući vezu s drugim grupama pokretom ruku, pregibom tijela, izrazom lica i podjelom svijetla, koje se centripetično valuje prema središtu. Krist stoji po srijedi. On je izrekao svoje, i ruke su mu pale na stol, kapci se na očima spustili. Na licu mu je ostao samo mir, sjeta i misao: »Ljubav mi je uzvraćena izdajom...« Upiti se oko njega unakrš-tavaju kao ose. Petar je zažagrio okom, prihvatio se noža, gotov da skoči i obračunava. Ne znajući s kojim, obratio se Ivanu: — Pitaj ga tko je . . . Ivan ga sluša i ne sluša. On je samo beskrajno tužan i neizmerno nesretan. U njegovoj duši zinuo je ponor, a u srcu očaj, blijed i bespomoćan. Dok on krši prste, Andrija je, gledajući pun sumnje u Judina pleća, rastvorio ruke pun užasa i odvratnosti. Bartolomej, mlad i krepak, podigao se na noge, upro se rukama o sto, lice mu se smračilo, a oči upiljile u Petra i Ivana. I on očekuje samo ime izdajnika pa da skoči i nasrne. S lijeve strane Kristove stoje Jakov stariji, Toma i Filip i svako od njih pita: — Jesam li to ja, Gospodine? . . . Tomino pitanje popraćeno je podignutim prstom, koji istodobno i protestira i prijeti. Filip je sav tuđa, žalost i ljepota. Matej do njega, čvrst, lijep i riječit, pokazujući rukom prema Kristu, govori starom Šimunu u vrh sto-

la, koji ne vjeruje da medju njima može postojati izdajnik: — Zar nijesi čuo što je Učitelj rekao? . . . A Tadej, starac bradat i nagluh, prisluškujući njihovim riječima, mršti samo obrve, steže usne i gleda u praznu, pun mračnih slutnja i napregnutosti. Jedini Juda ostaje bez riječi, ali i on je ustravljen. Na riječ Kristovu čitavim se tijelom uzbacio u natrag. Refleksni pokret ga izdaje, ali samo za čas. Njegovo lice već je u napadu. Njegovo oko mrko i prodirno, upereno u Krista. . .

★

Leonard je radio na Posljednjoj Večeri oko sedamnaest godina, i ostavio ju je nedovršenu. — Impresionizam još nije bio usrećio čovječanstvo površnošću. — Prije nego li je pristupio definitivnoj izvedbi izradio je bezbroj skica i studija. Do danas se je sačuvala samo jedna skica u Louvru i pastelna studija Kristove glave u Breri. Studije pojedinih apostola, izradjene u naravnoj veličini, o kojima nam priča Vincijev savremenik Puno, nestadoše bez spomena kao i karton o kome nam govori Stendhal. I konačno, nakon svih tih predradnja, Vincijev je rad još uvijek zapinjao. Leonard je znao zadovoljiti svakoga, samo sama sebe ne. Nije tražio efekat nego dubinu. Lijepa linija i lijepa boja za nj su bile samo sredstva ekspresije, a ne svrha djela. I zato je dane i dane prolazio ulicama i trgovima Milana i promatrao ljude, i sve to pamtio i bilježio, ali djelo je još uvijek napredovalo polako. Bilo je dana kad je radio od jutra pa do mraka, bez počinka i odaha, a bilo je dana kad bi dolazio pred sliku, gledao u nju na satove, i na koncu odlazio, a da nije ni kista na nju položio. Konture se duha ne hvataju okom nego mišlju, a dubine samo razmišljanjem. Kad bi jednu takvu uočio, Vinci bi napuštao svaki posao i jurio najbližim putem prema samostanu delle Grazie samo zato da potegne jedan potez ili postavi jednu tokatu, u kojoj je naslućivao duh. Dešavalo se i to, da je u jedan dan istrugao i poništio sve ono, na čemu je kroz mjesec radio.

Na glavi Jude izdajnika radio je preko godine dana. Svi apostoli bili su već gotovi, tijelo Judino bilo je gotovo, samo glave Judine još zadugo nije bilo. Vasari i Giralđi pričaju da je za nju tražio model medju likovima propalica u predgradjima Milana, ali nijednoga nije mogao naći ne dovoljno ružna, nego dovoljno zločinačkog izgleda da bi mogao predstavljati Judu. Kad ga je konačno pronašao, za jedan sat glava je Judina bila na svom mjestu, strašna kao personifikacija zločina i kompleksna kao misterij sudbine.

Lomazzo i Vasari vele da glavu Kristovu nije nikad ni dovršio. Ne nalazeći ni u kome ljudskom liku »quella deità« — onu božanstvenost, koju je on htio, volio je da prizna svoju nemoć, nego da Krista svede na čovjeka koji je samo lijep. Armenini ipak veli da je lik Kristov bio »finissimo«. Za nj je to sigurno i bio, jer

on je bio samo Armenini; za Leonarda to je bio samo »abbozzo«. Neuka publika već je u škici vidjela gotovo djelo, Vinci je i u gotovom djelu još uvijek gledao škicu.

Medjutim od sve te muke, od svih tih zanosa i sve te jedinstvene ljepote forme i dubine duha, koja je još prije nego li je bila i napola gotova izazivala udivljenje i hodočašće umjetničke Italije, danas više nema ni traga. Posljednja Večera, ta zaključna riječ, kako je naziva Lanzi, svih studija i svih Leonardovih spisa postradala je skoro prije nego li je bila i gotova. Tehnika ulja, vlaga prostorija, barbarluk čuvara i divljaštvo restauratora, ostavili su od svega toga remek — djela samo blijedu i beskrvnu uspomenu u kopijama grafičara. U onome što mi danas vidjamo na zidu refektorija bivšeg samostana delle Grazie, sve što je još od Leonarda, to je samo crtež i jedan komad plava neba, daleka i visoka kao ideal, iza glave Krista.

*Prof. A. V. Mihčić O. F. M.*